

ERKIN A'ZAM ASARLARIDA KINOYA VA YUMOR**Ubaydullayeva Jamila Xurramovna**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Ko'charova Dildora Karim qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Maqolada Erkin A'zamning "Otoyining tug'ilgan yili", "Pakananing oshiq ko'ngli" qissalari va "Pakana" kinoqissasida kinoya va yumornig qo'llanilishi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kinoya, kinoqissa, obraz, personaj, personaj nutqi, qissa, satira, xarakter, yumor. E.A'zam asarlaridan yumoristik tasvir va ifodalar ham keng o'rin olgan bo'lib, ular adib o'ziga xosligining muhim qirralaridan biridir. Adibning dastlabki hikoyalari dayoq uning hajvga mayli yorqin ko'ringan edi. Bu xususiyat qissalari va dramatik asarlarida yanada davom etdi va takomillashdi. Ma'lumki, hajviyot tushunchasi umumlashma xarakterda bo'lib, u kinoya, yumor, satirani o'z ichiga oladi. Bu uch xil talqin yagona asosga ega bo'lsa ham ularning mohiyati, tasvir yo'nalishi o'zaro farqlanadi. Chunonchi "kinoyada kulguli holat jiddiylik niqobi ostida, salbiy munosabat ustunligida beriladi, yumorda jiddiylik kulguli niqobda ifodalanadi, satirani fosh etuvchi kulgusi orqali esa salbiy illatlar qoralanadi" [4;18]. Adib asarlarida hajviyotning uchala ko'rinishi ham mavjuddir. Lekin ular turli daraja va miqdorda.

Jumladan, "Otoyining tug'ilgan yili", "Pakananing oshiq ko'ngli", "Suv yoqalab", "Chapdast" asarlarida kinoya, "Shoirning to'yi", "Jannat o'zi qaydadir" qissalarida satira ustuvordir.

Adibning "Otoyining tug'ilgan yili" qissasi kinoya va yumorga boyligi va hajviy yo'nalishning ko'lamdorligi bilan ajralib turadi. [3;3-69] Uning "Shartakilik qissasi" deyilishi ham shunga ishoradir. Asar qahramoni talaba Asqar Shodibekov tilidan hikoya qilinadi va g'aroyib sarguzashtlari realistik xarakterga ega. U o'zini "hamma meni otasini ham tanimaydigan shartaki, beandisha deydi, doimo ko'nglimdagi gapning iddalosini aytib qo'yaqolishga oshiqaman, suhbatdoshimning yuziga "ko'zgu" tutaman – marhamat qilib asl basharasini ko'rsin. Shu odatim tufayli necha bor kalam g'urra bo'ldi, necha-necha martalab pushaymon yedim", -deb tanishtiradi. Bu so'zlarni o'qigan kitobxonda iliq tabassum, asarga qiziqish uyg'onadi va qahramonning "ko'zgu" tutish odati sujetni vujudga keltiradi. Sujet voqealari esa ba'zan g'ayritabiyy bo'lib, kinoyaga asoslanadi. Masalan, qissaning ilk sahifasidagi quyidagi jumalarga diqqat qilaylik: "Mashrabning oti nega Mashrab? Ona qornida yig'lagani uchunmi? Ajabo, u nimaga yig'lagan ekan? Bandasi ona qornida yig'lasa

Mashrab bo‘ladimi?”. Bu xildagi odatdan tashqari savollar va ularga javoblar o‘quvchilarni befarq qoldirmaydi, aksincha o‘ylantiradi.

Asar qahramoni Asqar xarakteri qator voqealar talqini orqali goh kinoya, goh yengil kulgu orqali ochila boradi. Asqar shartakiligi, haqiqatgo‘yligi, to‘g‘ri so‘zligi tufayli ko‘ngil qo‘ygan qizi boshqaga tegib ketadi, o‘zi adabiyot tarixidan imtihondan yiqiladi, bir necha qizlarga ishqiqi tushadi, domlalar bilan bahslashadi, lekin bora-bora to‘g‘ri yo‘lni topa boshlaydi. Muhimi shundaki, Asqarda yoshlik g‘ururi, o‘zbilarmonlik ustuvor bo‘lsa ham, muallif unga samimiy munosabatda bo‘ladi, butunlay qoralamaydi, o‘zligini bilishga da‘vat etadi. Asqar yolg‘onga murosasiz talaba. U “darslikda bor gaplarni ko‘chirib o‘tirishga odatlanmaganman”,- deb dadillik qiladi.

Asqar adabiyot fani domlasi Ahmadxonovning chalamullaligi va injiqligini ochiq fosh qila olmasa ham, imtihondagi savollari orqali uning yuzini “ko‘zgu”da ko‘rsatadi: “Nodiraning nechta bolasi bor edi? Qizi bo‘lganmi, yo‘qmi?”, “Turдини necha marta sazoyi qildilar?”, “Uvaysiyning eri kim edi?”, “Uni kim sevgan?” [3;47]. Ko‘rinadiki, mohiyatan bema‘ni ushbu savollardagi ijodkorlar adabiyotga aloqador bo‘lsa ham, ularning ijodi haqida gap yo‘q, bu hol kinoya niqobi orqali domla bilimsizligini fosh etadi.

Asardagi eng xarakterli o‘rinlardan biri Asqarning adabiyot tarixidan imtihon topshirish lavhasidir. “U sensirashga o‘tib, menga atagan savolini berdi: “-Qani aytchi Otoy nechanchi yilda tug‘ilgan?” Birdan shaytonim qo‘zidiyu o‘zimni zo‘rg‘a to‘xtatib qoldim. Endi bundan naryog‘iga o‘tib bo‘lmaydi – U yog‘i xavfli” Otoy.... Nega u tug‘ilgan yilini so‘radi? Demak, tug‘ilgan yili noma‘lum. Bundan chiqdi jo‘rtaga u shu savolni berib meni mayna qilmoqchi” [3;44]. Bu o‘rinda Asqarning bir soddaligi ko‘rinadi, ya‘ni domla uni mayna qilish uchun emas, balki bilimsizligi tufayli boshqalarga ham shunday savollar beradi. Ikkinchidan Asqar Otoyining tug‘ilgan yili hozirgacha aniqlanmaganini bilsa ham buni aytolmas edi. Agar aytsa, savol mantiqsiz bo‘lib, domla bema‘niligi bilinardi. Shu bois talaba “bilmayman” deb javob beradi. Bu hol obraz tasviriga tabiiylik bag‘ishlaydi. Savolning asossizligini dadil ravishda aytolmaslik talabalikka xos psixolok holatdir.

Asar qahramoning qayta imtihon topshirish lavhasida piching, kesatish asosiy o‘rin tutadi va bu hol Ahmadxonov bilan Asqar o‘rtasidagi farqni yanada yorqin aks ettiradi. Domla “Sinov edimi, imtihon?” deb so‘rar ekan, bu gapni eshitgan qahramon yig‘lab yuborayozdi. So‘ngra domla davom etdi:

Ubaydullaev kimingiz bo‘ladi?

Katta xolamning kuyovi,- dedim mutlaqo jiddiy.

– Ha,-dedi u,- tuzukkina bilimingiz bor ekan, endi unaqa qaysarliklaringizni tashlang.

– Menga aytayapsizmi? – dedim tag‘in jinim qo‘zib, – tashlasam ...aspirant bo‘lamanmi? [3;58]

Bu mulohatda yumoristik ifoda personajlar tilidan aytilgan. Birinchisi domlaga tegishli bo‘lib, uni sinov yoki imtihon ekanligini unutib qo‘yishidir.

Keyingilarda esa talabani javob va savollari aks etgan. Jumladan, “katta xolaning kuyovi” iborasi faqat kesatish ma’nosida, “menga aytayapsizmi?”, “aspirant bo‘lamanmi?” gaplari esa piching ma’nosida qo‘llanilib, hayrat savoli shaklida berilgan.

Adibning yumoristik mahorati uning “Pakananing oshiq ko‘ngli” va “Pakana” asarlarida ayniqsa qamrovli bo‘lib, bularning birinchisi qissa, ikkinchisi kinoqissa janrlarida yaratilgan. Shu sababli ulardagi yumoristik yo‘nalish janr talablariga mos ravishda muallif bayoni va dialog shakllarida hikoya qilinadi. Mohiyatan har ikkala asar ham bir mavzu – pakana odamning sarguzashtlari, g‘aroyib harakatlari haqida bo‘lib, qissa kinoqissaga nisbatan kengroq hajmlidir. Lekin ularning qahramoni bir shaxs – rassom Pakana va Shamshodning kulguli holatlaridagi asosiy lavhalar va personajlar (Levon, yapon chol, Arofat) saqlanishi bilan birga kinoqissaga Dadil, Daroz, Qiz kabi yangi obrazlar kiritilgan. “Pakananing oshiq ko‘ngli” qissasida yumor, bir tomondan, qahramonning o‘zidan novcha qizlarga oshiq bo‘lishida, ikkinchi tomondan o‘zining bo‘yi, soqoli, mo‘ylovi, umuman qiyofasining sun‘iy ravishda o‘stirishga qaratilgan g‘aroyib harakatlari orqali tasvirlanadi. Pakana qaysi qizga ko‘ngil qo‘ymasin, uning suratini chizishga, kinoga taklif qilishga urinadi va bu jarayonda uning bo‘yi pastligi pand beradi. Bu holatlar asarda ishonarli, qiziqarli tasvirlanib, kitobxonda kulgu qo‘zg‘atadi.

Asardagi qator lavhalar Pakananing bo‘y o‘stirish yo‘lidagi mulohazalariga bag‘ishlangan. Jumladan, uning poshnasi baland oyoq kiyimi kiyishi, “qoplab sabzi” yeyishi, hovuchlab vitamin va boshqa dorilarni iste’mol qilishi, tornikdan osilib mashqqilishi hech qanday foyda qilmagani goh muallif hikoyasi, goh o‘zi tomonidan yengil yumor bilan bayon qilinadi va diqqatni o‘ziga tortadi. Chunonchi, Pakana yapon choli yordamida yangi qiyofaga kirish holatlari yanada kuchaytiradi, ya’ni chol “alomat” dorilar bilan bo‘yi, soqol va mo‘ylovlarini quloqlab “o‘stirib”, “naynov”ga aylanadi, bu hol asarga badiiy shartlilik, xayoliy va mubolag‘a unsurlarini kiritishga imkon bergan va uning yumoristik xarakterini chuqurlashtirgan. Adib qahramon harakatlari bilan bog‘liq jihatlarni bir muncha bo‘rttirsa ham reallik me‘yorini buzmaydi, voqealarga o‘z munosabatini ko‘pincha badiiy matn tarkibida qavs ichidagi izohlarda bildiradi.

Kinoqissaga yana bir pakana obrazini – Dadilni kiritgan muallif yumoristik tasvirni kengaytirishga erishgan. Asarda nisbatan kengroq o‘rin olgan Shamshod va Dadil o‘rtasidagi munosabatlari har ikkalasiga xos xususiyatlarni qiyoslash usuli orqali yanada yorqinlashtiradi. Pakanalik – Shamshodning ham, Dadilning ham dardi. Lekin bulardan birinchisi bundan aziyat chekib, hijolat qilsa, ikkinchisi bunga ko‘nikkan, ortiqcha o‘ng‘aysizlanmaydi. Bu hol ikkala obrazning o‘zaro suhbatida ochiq ko‘rinadi. Muallif ularning dastlabki tanishuvi lavhasini qiziqarli, komik ohang tasviri bilan boshlaydi: “Sabzi to‘la, tagi yerga tegay-tegay deb turgan to‘rxalta ko‘targan Shodmonbek.... bekatning narigi boshida xuddi

qahramonimizdek pakana, nimasi bilandir unga o‘xshab ketadigan, u ham sabzi to‘la to‘rxalta ko‘targan yigit turibdi. Shodmonbek beixtiyor yigit tomon yuradi, bo‘y o‘lchashga boshlaydi: mendan pastmi, balandmi? Yigit ham bo‘yini chamalamoqda: mendan pastmi, balandmi?

Dadil: Qalay, foydasi bo‘lyaptimi? (Shamshod qo‘lidagi xaltaga ishora qiladi)

Shamshod: O‘zlariga-chi?

Dadil: Bu hammasi bo‘lmag‘ur gap. Sabzi bilan ish bitganda men allaqachon Gulliver bo‘lib ketardim. Qaytaga sabzi yeyaverib quyon bo‘lib qolay dedim.

Shamshod: Turnik-chi?

Dadil: E, undan ham bir chaqalik foyda yo‘q, qo‘ling qavargani qoladi...Uni buni qo‘y qanchasan?

Shamshod: Bir-u ellik bir

Dadil: Poshna hisobiga bo‘lsa kerak-da?

Shamshod: Buni qo‘shsa-ya biru ellik beshlarga borib qolarov. Dadil: (hazil aralash kesatib)

Ha, yana bir g‘ayrat qilsang, basketbolchi bo‘lib ketasan. Xafa bo‘lma og‘ayni. Mana, men bir-u qirq to‘qqizman, o‘lib qolganim yo‘g‘-u” [3;414-415].

Tabiiyki, bu satrlarni o‘qigan kitobxon yoxud lavhani ekranda ko‘rgan tomoshabin labida tabassum, ruhida yengillik qo‘zg‘aladi. Qahramonlarga nisbatan goh achinish, goh kuyinish hissini tuysa ham samimiyat tuyg‘usi ustuvorlik qiladi. Muallif mahorati shundaki, u yumoristik vaziyat va nutqqa mos so‘zlar va iboralarni to‘g‘ri topa olgan. Bular “sabzi”, “Gulliver”, “quyon”, “tornik”, “poshna” (tuflari poshnasi), “bir-u ellik bir”, “bir-u qirq to‘qqiz”, “basketbolchi” kabi tayanch tushunchalar bo‘lib, yaxlit xolda komik vaziyatni vujudga keltirish va ta’sirchanlikni oshirishga xizmat qilgan.

Shuni aytish kerakki, E.A’zam asarlarida kulgu ohangi personajlar nutqlarida, qisman o‘zining subyektiv fikrlari tarzida keltiriladi. Shu tufayli uning asarlari yumorga, yumoristik unsurlarga boyligi, xarakterlar tabiatiga yumor mantiqan singdirib yuborilganligi bilan qimmatlidir.

E.A’zam asarlaridagi juda ko‘p unsurlar o‘z-o‘zidan, tabiiy ravishda kulgi yaratishga xizmat qiladi. Yozuvchi asarlarida nomlar, laqablar, o‘xshatishlar, ba’zi so‘zlarni ko‘chma ma’noda qo‘llash, personajlar tilida har xil qo‘pol so‘zlarni ishlatish kabi juda ko‘p vositalar kulgi uyg‘otadi.

Garchi E.A’zamda kishilardagi qusurlar ko‘plab tilga olinsa ham, ular kamsitishga emas, beg‘ubor kulgi uyg‘otishga qaratilgan. Bunday so‘zlarning ko‘pchiligi faqat kulgi chiqarish uchungina emas, balki asar tilining xalqchil bo‘lishi, asarning, voqea-hodisalarning, obrazlarning hayotiy chiqishiga ham xizmat qilgan. Bu oddiy xalqona so‘zlar va iboralar halaqit bermaydi, balki kerakli, yozuvchi ko‘zda tutgan ohangni, ma’noni tushunishga yordam beradi, yozuvchi kulgisini xalqchil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Аъзам Э. Гули-гули: қиссалар, киноқиссалар, драматик асар. –Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2009. –230 б.
2. Аъзам Э. Жаннат оъзи қайдадир: ҳикоялар, киноқиссалар, драматик асар ва публицистик миниатюралар. –Т.: Шарқ, 2007. –270 б.
3. Аъзам Э. Кечикаётган одам: Қиссалар. – Т.: Шарқ, 2002. –446 б.
4. Тошмуҳамедова Л. Бадиий асарда кулгунинг эстетик вазифаси// Ўзбек тили ва адабиёти. 2004. №2. Б.18
5. Шофиев О. Эркин Аъзам насри бадиияти (киноя ва образ). Монография. – Т.:2019. – 176 б.